

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από τον Αντώνη Γεωργούλα

Νίκος Παναγιωτόπουλος, 2001, *Η πίστη στην τάξη: Συμβολή στην ανάλυση της διατήρησης της τάξης*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη.

Η θεωρία στην πρακτική ή περί αναγκαιότητας της κριτικής κοινωνιολογίας στην ανάλυση της «θεσμικής σχέσης».

Η κριτική κοινωνιολογία, άσχετα αν κάποιος επιδιδόμενος στα κοσμικά τους παιγνίδια ή παρμένους από την ψευδαίσθηση που τους δίνει η θέση τους το έχουν ξεχάσει, δεν θα μπορούσε να έχει άλλο αξιολογικό πλαίσιο πέρα από τις καταστατικές αρχές του πολιτικού διαφωτισμού και επιπροσθέτως, σε σχέση μ' αυτό, να δίνει στον εαυτό της το ρόλο του «κυνηγού των μύθων», όπως θα έλεγε ο Ν. Ελίας, που παρεμποδίζουν την υλοποίηση αυτών των αρχών. Στο μέτρο που η ισότητα ως καταστατική αρχή αφορά τη δικαιοσύνη, επειδή δι' αυτής πραγματοποιείται η ισονομία ενώ το δίκαιο ως τέτοιο έχει –θεωρητικά τουλάχιστον– επανορθωτικό χαρακτήρα, θα ήταν αμέλεια της κάθε κριτικής κοινωνιολογίας εάν ξεχνούσε να επιδοθεί σε ένα «κυνήγι των μύθων» που ενδημούν στο χώρο ο οποίος έχει ως αρμοδιότητα την απονομή ποινών σε «παράβατες» και την εποπτεία της επανόρθωσης, ειδικά της αρνητικής. Δυστυχώς, η κριτική κοινωνιολογία, ειδικά εδώ στην Ελλάδα, δεν ασχολήθηκε όσο θα έπρεπε με έναν τό-

σο σημαντικό χώρο όσο ο προηγούμενος, απαξιώνοντάς τον ερευνητικά για χάρη υψιπετών και άκρως αφηρημένων θεωριών περί του δέοντος μιας ανθρωπιστικής, διαδικασιακής δικαιοσύνης ή εκχωρώντας τον στον αδιέξοδο εμπειρισμό της εγκληματολογίας.

Πράγματι, οι διάφορες υψιπετείς θεωρίες δικαιοσύνης απαξίωσαν εντελώς έστω και την ενασχόληση με θέματα που αφορούν το ποινικό δίκαιο και την επανορθωτική του εφαρμογή. Τούτο εξαιτίας ενός εγγενούς νορματισμού που συγχέει τις ιδέες για τον κόσμο με τη γνώση του κόσμου, δηλαδή τις ιδέες περί εγκλήματος ή παράβασης με το έγκλημα ή την παράβαση ως τέτοια. Έτσι, παρότι προβάλλουν προθέσεις διαλόγου, είναι ουσιαστικά κλεισμένες στον αφ' υψηλού τους μονόλογο καθώς βλέπουν τα αφηρημένα τους σχήματα ωσάν να εγγώνταν την αποκατάσταση των ανθρωπίνων ή των ατομικών δικαιωμάτων *in vacuum*, λες και η ισονομία στο επίπεδο απονομής δικαιοσύνης και ο επανορθωτικός προσανατολισμός της ποινής είναι

εκτός της σφαίρας τούτων των δικαιωμάτων και αρμοδιότητα μόνο αυτών που επιβάλλουν ποινές ή επιβλέπουν την υλοποίησή τους. Έτσι, δεν είναι τυχαίο που αυτά τα θέματα εκχωρήθηκαν στον αποκάλυπτο μονόλογο του εμπειρικού εταίρου των υψιπετών θεωριών, δηλαδή στην εγκληματολογία. Η τελευταία, από την τραχιά φυσιογνωμική ή τους φυσικαλισμούς έως τις πιο εκλεπτυσμένες θεωρίες συγχρωτισμού, δεν μπορεί να ξεφύγει από το εθνοκεντρικό σύμπαν που την κλείνει ο θετικισμός, εκλαμβάνοντας πάντα τα αποτελέσματα ως αιτίες και, κατά συνέπεια, προτείνοντας μια συμπτωματολογική θεραπευτική σε ό,τι εμφανίζεται –αλλά πώς;– ως εγκληματικό γεγονός.

Με τη «σκέψη των θεσμών», όπως θα έλεγε η Όρντεν, αφημένη στην αρμοδιότητα των υψιπετών θεωρητικών της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας και το «έγκλημα» ή την «παρέκκλιση» στην αρμοδιότητα της εθνοκεντρικής εγκληματολογίας, αλλά και την κοινωνική επιστήμη να μην μπορεί να ξεπεράσει τη φαινομενολογία της «διαντίδρασης» ή ένα συνοπτικό υλισμό της ταξικής κυριαρχίας, δεν έμειναν πολλά περιθώρια ώστε «παρέκκλιση» και «επανόρθωση» να μελετηθούν ως ολικό κοινωνικό γεγονός· δηλαδή να μελετηθούν τα διάφορα εν ισχύ συστήματα αναπαραστάσεων (τόσο επιστημονικά όσο και λαϊκά), οι διάφοροι –δικαιολογητικοί, αιτιολογητικοί, καταγγελτικοί, απολογητικοί– λόγοι, οι διάφορες πρακτικές των εμπλεκόμενων φορέων και όλα αυτά σε σχέση με τις κοινωνικές δομές. Το επιστημονικό πρόγραμμα του Ν. Παναγιωτόπουλου, αρχικά με το βιβλίο

Οι απόκληροι (εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1998) και τώρα με το *Η πίστη στην τάξη*, αποτελεί μια ουσιαστική συνεισφορά στην κάλυψη αυτού του κενού.

Ο Ν.Π., ο οποίος δεν λαμβάνει την πραγματικότητα ως δεδομένη αλλά αναρωτιέται για τον τρόπο διά του οποίου κατασκευάζεται αυτό που στη συγχρονική ματιά εμφανίζεται ως –και είναι η– πραγματικότητα, εκθέτει την εργασία του χωρίζοντας το βιβλίο σε τρία μέρη. Τα δύο πρώτα αφορούν αυτό που ο Μπουρντιέ θα ονόμαζε «διπλή ιστοριοποίηση», δηλαδή τον αναστοχασμό επί των επιστημονικών εννοιών διά των οποίων προσλαμβάνεται η «παραβατικότητα» και τον αναστοχασμό επί της διαμόρφωσης συλλογικών αναπαραστάσεων, δηλαδή κατηγοριών της σκέψης, για την «παραβατικότητα» και τη συνάφειά τους με τις πρακτικές στο εσωτερικό μιας διαφοροποιημένης και ταξικής κοινωνίας. Τούτη η προσπάθεια εκβάλλει σε μια οξυδερκέστατη ανάλυση του χώρου που κατοικείται από τα αρνητικά υποκείμενα, δηλαδή τα αντικείμενα τής, κατά την ισχύουσα φιλοσοφία του δικαίου, επανόρθωσης, δηλαδή της φυλάξης.

Εφόσον λοιπόν η «παραβατικότητα» δεν είναι ένα παρεκκλίνον σημείο μιας –ανύπαρκτης εξάλλου– ακολουθίας σημείων που οριοθετούν το εμβάδόν του πολιτισμού, αλλά ένα σημείο της τοπολογίας που προκύπτει κατά τη διαδικασία της σύγχρονης κρατικογένεσης και κρατικοποίησης, δεν θα μπορούσε να μελετηθεί με τρόπο γραμμικό. Έτσι, ο Ν.Π. αρχίζει με την εξέταση

του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται και εννοιοποιεί την παρέκκλιση ή κοινωνική επιστήμη, η κατ' εξοχήν υπεύθυνη της νοηματοδότησης του κοινωνικού κόσμου κατά τη διαδικασία της σύγχρονης κρατικοποίησης. Ταλαντευόμενη και η ίδια μεταξύ πλασματικών διχοτομιών και εθνοκεντρικών διαζευγμάτων, δεν θα μπορούσε να δημιουργήσει διαφορετικές αναπαραστάσεις από αυτές στις οποίες την οδηγούσε η φιλοσοφία της διάζευξης, η οποία –πιθανόν;– είναι σε συνάρτηση με τις ταξικές «έξεις» των φορέων της. Έτσι, η κριτική εξέταση των επιστημονικών αναπαραστάσεων ενσωματώνεται στην ανάλυση του αντικειμένου και δείχνει ότι ο τρόπος ανάλυσης του αντικειμένου συνεπιφέρει τη συγκρότηση των σχημάτων διά των οποίων προσλαμβάνεται το αντικείμενο, δείχνει δηλαδή ότι η φυσικοποίηση της «παραβατικότητας», ως σχέση μεταξύ πραγμάτων και ανθρώπων και αναμεταξύ των ανθρώπων, στηρίζεται σε ένα πολιτισμικό αυθαίρετο που προκύπτει από μια κοινωνική σχέση δύναμης.

Εδώ τίθεται και απαντάται το δεύτερο ερώτημα που αφορά τη διάσταση μεταξύ ιδεατών σχημάτων και πρακτικών. Εφόσον ο κοινωνικός κόσμος παράγεται και αναπαράγεται διά των δράσεων που ασκεί ο ίδιος στον εαυτό του και με δεδομένο ότι η κυριαρχία δεν ασκείται στο όνομα μιας εξω-κοινωνικής οντότητας ή μηχανισμού, αλλά προκύπτει από τις σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στις διάφορες ομάδες, πώς παράγονται τα σχήματα σκέψης τα οποία ενσωματώνονται στους φορείς και είτε καθοδηγούν τις

πρακτικές είτε νομιμοποιούν –ενίοτε διά της φυσικοποίησης– ένα δεδομένο καθεστώς σχέσεων; Η «πίστη στην τάξη» παράγεται διά της μεσολάβησης ενός κοινωνικού πεδίου που δημιουργείται στο εσωτερικό του κράτους (από τους νομικούς και τους αστυνομικούς μέχρι τους ειδικούς της «αρνητικής καθιέρωσης») και μετασχηματίζει την «παραβατικότητα» σε αντικείμενο, ξεχνώντας τόσο τις αντικειμενικές σχέσεις στις οποίες στηρίζεται τούτη η πολιτισμική επιλογή, δηλαδή τις ταξικές σχέσεις δύναμης, όσο και τη φωνή των «παραβατών». Είναι τούτο το πεδίο το οποίο διά της δράσης του φέρνει σε αντιστοιχία κοινωνικές και νοητικές δομές, δηλαδή ταξικές σχέσεις δύναμης και τρόπων πρόσληψης της «παραβατικότητας», καθορίζοντας ταυτόχρονα και τη «σκέψη –και δράση– των –αρμόδιων– θεσμών. Διά μιας νέας μορφής «κοινωνικής μαγείας», όπως θα έλεγαν οι Ντουγκάμι και Μως, διαχωρίζεται ο πραγματικός κόσμος από τον ιδεατό και αποκρύπτονται οι σχέσεις που τους ενώνουν. Έτσι η «επιβολή της παράστασης της κανονικότητας», η οποία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς τη «συνενοχή των παρεκκλινόντων» και η οποία εξορίζει κάθε στοχασμό επί της διάστασης μεταξύ πρακτικής και θεωρητικών διακηρύξεων, οδηγεί αναπόδραστα στην «αποστέρωση της ανθρώπινης υπόστασης των παρεκκλινόντων».

Ο Ν.Π., συνεχίζοντας την έρευνά του στο πλαίσιο της θεωρίας πρακτικής που εισηγήθηκε ο Μπουρντιέ και αφού είχε ήδη διερευνήσει τη διάσταση μεταξύ υψιπετών θεωριών και πρακτικής

στα αναμορφωτήρια (Απόκληροι, ό.π.), στρέφει εδώ το ερευνητικό του ενδιαφέρον στο χώρο της φυλακής, χρησιμοποιώντας με κριτική περίσκεψη και μεγάλη επιδεξιότητα τις τεχνικές συλλογής και ανάλυσης δεδομένων. Διαπιστώνει, ακόμη και σ' αυτόν το χώρο της αρνητικής επανόρθωσης, τον εγκλιωτισμό των κοινωνικών δομών. Ενώ στην πρώτη εργασία στρέφει κατά κύριο λόγο την προσοχή του στη θεσμική αναπαραγωγή των κοινωνικών ταξινομήσεων, που, μέσω της σχετικής της αυτονομίας, δημιουργεί το χάρτη της δύναμει «ατιμίας», εδώ δείχνει ότι η οποιαδήποτε κρυστάλλωση προσπατεί μια πρότερη παραγωγή σχημάτων σχέψης, μια πρότερη αντιστοιχία κοινωνικών και νοητικών δομών. Έτσι, χωρίς την πρότερη αντιστοιχία κοινωνικών δομών και σχημάτων σχέψης, δηλαδή κοινωνικών τάξεων και αναπαραστάσεων «κανονικότητας» διά της δράσης του ευρύτερου ποινικού πεδίου, δεν θα ήταν δυνατή η αναπαραγωγή του στίγματος από τους θεσμούς αρνητικής επανόρθωσης: εδώ, αντί για επανόρθωση, υπάρχει αποστέρηση των ιδιοτήτων, ειδικά των πιο ενδεών σε τέτοιες ιδιότητες (κεφάλαια), διά των οποίων αναγνωρίζεται η ανθρώπινη ύπαρξη (ατομικότητα, αξιοπρέπεια κ.λπ.).

Εφόσον η φυλακή ή το αναμορφωτήριο παραμένουν μια κόλαση, θα ήταν μάλλον καιρός να πάψει επιτέλους αυτός ο υποκριτικός ανθρωπισμός που, ως μορφή παρθένα, κλαίγει επειδή παρα-βιάζονται στην πρακτική οι υσιπετείς του ιδέες, ενώ στο χώρο της πρακτικής λειτουργεί ως ο πιο ανέντι-

μος και αναξιοπρεπής παρα-βάτης – βιαστής των ιδίων του των αρχών. Και προφανώς δεν μπορεί να παύσει τούτος ο βιασμός ως διά μαγείας, χωρίς δηλαδή την παρεμβάση της κριτικής κοινωνιολογίας, ως «κνηγού –και αυτών– των μύθων».

Και μια παρατήρηση πέρα από το βιβλίο. Το αίσθημα της κοινωνικής αδικίας είναι διάχυτο στον κοινωνικό κόσμο, ειδικά στις ενδεείς σε «κεφάλαια» περιοχές του. Πώς ωστόσο θα μπορούσε να μετασχηματιστεί σε σταθερό σχήμα σχέψης και πώς στη συνέχεια, μέσα από τη θεσμική του σύμπληξη, θα συνεισέφερε στην τροποποίηση των ενσωματωμένων στις πρακτικές αντιλήψεων; Μήπως η πρακτική κριτική της θεωρίας είναι ένα πρώτο βήμα προκειμένου να αρθρωθεί η κατά Α. Χίρσμαν *voice*, το οποίο ωστόσο θα ήταν καλό να ακολουθηθεί από την πραγματιστική δραστηριοποίηση της ιστορίας όχι μόνο στην ειρηνική της, αλλά και στην πολεμική της διάσταση; Στην παρούσα κατάσταση επιστήμης και κοινωνίας, νομίζω ότι θα χαρασσόταν μια νέα διαδικασία συνεύρεσης και διαλόγου των δύο μέσα από τη σύνθεση γενετικού δομοισμού και ορισμένων νέων τάσεων του πραγματισμού, σύνθεση που θα μπορούσε να δώσει απαντήσεις και στα παραπάνω ερωτήματα.

Αντώνης Γεωργούλας

Αναπληρωτής Καθηγητής
Σύγχρονης Κοινωνιολογικής
και Ανθρωπολογικής Θεωρίας
στο Τμήμα ΦΚΣ του
Πανεπιστημίου Κρήτης